

УДК 159.9:007

DOI: 10.32342/3041-2196-2024-2-28-8

О.А. ЛАВНІКОВ,

*доктор філософії з професійної освіти,
докторант кафедри психології та педагогіки,
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Дніпро)*

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ ЯК СУБ'ЄКТА КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Мета статті – розкриття сутності, видів рефлексії й підходів до її розвитку у докторів філософії як суб'єктів комунікативної взаємодії.

У дослідженні використовуються методи категоріального і семантичного аналізу, класифікації та систематизації наукових ідей, що стосуються рефлексії і рефлексивних процесів, а також розробки стратегій, методів і технологій розвитку рефлексії у докторів філософських наук.

Обґрунтовано змістове наповнення поняття «рефлексія», акцентовано на її видах, зазначено важливість та унікальність ролі цього феномену в структурі особистості людини.

У представлених результатах дослідження рефлексія докторів філософії розуміється автором як механізм, який забезпечує саморозвиток і самовдосконалення особистісних і професійно-важливих якостей, які дозволяють налагоджувати конструктивну комунікативну взаємодію з різними суб'єктами, розробляти ефективну стратегію взаємодії з метою продуктивного вирішення професійних завдань. Зазначено пріоритетність ролі рефлексії в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії та управління процесом взаємодії. Показано, що рефлексія у процесі взаємодії – це усвідомлення кожним суб'єктом її різних елементів: способів діяльності, виникаючих проблем і шляхів їх подолання, емоційних перетворень, форм взаємодії та ін., що забезпечує прогнозування процесу взаємодії, передбачення його наслідків і своєчасну корекцію.

Констатовано, що розвиток рефлексії докторів філософії можливий за умов побудови освітнього процесу з урахуванням рефлексивно-орієнтованої концепції, створення інноваційно-рефлексивного середовища, що забезпечує спрямованість провідних початкових процесів на розвиток рефлексії в цілому, її якостей і компонентів особистісно-сміислової сфери суб'єктів навчальної діяльності.

Розкрито підходи до технологічного забезпечення розвитку рефлексії докторів філософії в процесі розв'язання навчальних ситуацій, який охоплює покрокову етапність в ініціюванні рефлексивних процесів.

Обґрунтовано доцільність застосування спеціальних методів, форм роботи й освітніх технологій, які стимулюють розвиток рефлексії доктора філософії.

Зроблено висновок про те, що успіх професійного становлення доктора філософії обумовлений його здатністю адекватно оцінювати себе й ефективність власної комунікативної взаємодії, тобто рефлексією всіх провідних комунікативних аспектів власної професіоналізації, яку слід цілеспрямовано розвивати в інноваційно-рефлексивному середовищі.

Ключові слова: рефлексія, доктор філософії, комунікація, взаємодія, рефлексивно-орієнтована концепція, інноваційно-рефлексивне середовище.

Постановка проблеми. Динамізм суспільних процесів, суттєві політичні, соціально-економічні зміни (локдауни, викликані пандемією COVID-19, військова агресія), які відбуваються в сучасному суспільстві, призводять до неминучих змін у системі вищої професійної освіти, появі нових стратегічних напрямів перебудови освітнього процесу у вищій професійній школі. Успіх професійного становлення доктора філософії обу-

мовлений його здатністю адекватно оцінювати себе й ефективність власної комунікативної взаємодії, тобто рефлексією всіх провідних комунікативних аспектів власної професіоналізації. Зазначене актуалізує проблему розвитку в докторів філософії здатності до рефлексії.

Аналіз останніх досліджень. У науковому дискурсі можна виділити значну кількість психологічних, педагогічних досліджень, у яких зарубіжні (Д. Блум [Bloom, 2010], С. Бульман, С. Шутц [Bulman, Schutz, 2013] та ін.) та сучасні українські науковці [Бугерко, 2022; Герасимова, Малихін, 2015; Денищук, 2023; Дідковський, 2014; Ілющенко, 2020; Павелків, 2019; Пастушенко, 2015]) висловлюють низку міркувань щодо рефлексії (є особистісним потенціалом, потенціалом саморегуляції і самовизначення; постає в таких основних іпостах: кооперативному, комунікативному, особовому і інтелектуальному тощо).

На проблему рефлексії як комунікативного феномену, її нерозривний зв'язок між язиковим кодом, комунікацією і свідомістю особистості, розвитком рефлексивних механізмів й удосконалюванням структур свідомості (переконань, ставлень тощо) вказували [Волкова, Лебідь, 2020; Ісаєва, Хміляр, Ерченко, 2023; Куліда, 2017; Чайка, 2010] та ін.

Проте питання щодо розвитку рефлексії докторів філософії як суб'єктів комунікативної взаємодії потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкриття сутності, видів рефлексії й підходів до її розвитку у докторів філософії як суб'єктів комунікативної взаємодії.

У дослідженні використовуються **методи** категоріального і семантичного аналізу, класифікації та систематизації наукових ідей, що стосуються рефлексії і рефлексивних процесів, а також розробки стратегій, методів і технологій розвитку рефлексії у докторів філософських наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне інформаційне суспільство актуалізувало вихід на перший план комунікативного компонента як складника всіх форм суспільної взаємодії, змістивши акцент сучасного комунікативного дискурсу на міжособистісну, внутрішньогрупову, міжгрупову взаємодію та взаємодію між соціальними макросуб'єктами. Проте окремі внутрішньоособистісні процеси, зокрема рефлексія, також мають комунікативну природу, і є унікальним прикладом узаємодії «Я» та інших проявів особистості.

Рефлексія (від пізнюлатинської – reflexio – повернення назад, відображення) – форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення власних дій і законів; роздуми; самоспостереження, самоаналіз [Brookfield, 2017, р. 39]; є спробою самозаглиблення, відстороненого і разом із тим співчутливого аналізу власних думок, вчинків, запланованих дій; здатністю людини до самоспостереження, самопізнання, самоаналізу й усвідомлення зовнішньої оцінки особистісних особливостей іншими людьми, результатом чого є критичне оцінювання власних дій, досягнень, ресурсів, особистісних якостей та, за необхідності, їх корекція [Резван, 2015]. Отже, «зміст рефлексії як комунікативного процесу складає самоаналіз духовного життя людини, результатом якого стає нове уявлення про себе і формування планів щодо самовдосконалення» [Чайка, 2010, с. 52]; означає принципи людського мислення, що спрямовують людину на осмислення й аналіз власних форм свідомості з метою предметного розгляду самого знання, критичного аналізу його змісту й методів пізнання, а також усвідомлення особистістю своєї діяльності з метою глибокого самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини [Павелків, 2019, с. 85].

Дослідники розрізняють два види рефлексії: *предметну* (виявляється через розуміння відповідності моделі (прийнятого еталону) й організації дії, а також у випадку необхідності критичного розгляду й перебудови вихідного еталону дії як неефективного за відповідних умов) й *особистісну* (відображає потребу суб'єкта в особистісному розвитку, позитивному самозмінненні, самовдосконаленні; виявляється у дослідженні людиною своєї афективно-потребнісної сфери та її трансформації у процесі реалізації певного виду активності, у тому числі й у зв'язку з визначеними цією активністю переживаннями інших людей. Включення у процес рефлексивного самопізнання афективно-потребнісної сфери інших дозволяє людині побачити себе під новим кутом зору, побачити ситуацію та себе в ній з інших позицій (децентрація), що вможливує багатокритеріальну оцінку особистісної поведінки, розуміння причин і якісних особливостей дій, що здійснюються, соціальних і функціональних позицій).

Р. Павелків акцентує увагу на трьох видах рефлексії: *соціально-перцептивній* (саморефлексія або усвідомлення уявлень інших людей щодо себе самого); *комунікативній* (рефлексія іншого, взаєморефлексія або конструювання характеристик внутрішнього світу партнерів по взаємодії); *соціально-психологічній* (рефлексія ситуації або взаємодії). Виокремлені види рефлексії подібні за своєю психологічною природою, здійснюють схожі функції в процесах міжособистісної взаємодії, та можуть розглядатися як вияв певного складного психічного утворення, позначеного в науковій літературі як «рефлексія у спілкуванні». Зазначені види рефлексії в контексті міжособистісної взаємодії виступають структурними компонентами рефлексії у спілкуванні [Павелків, 2019, с. 88].

Зважаючи на зазначене вище кожен рефлексивний акт можна представити як послідовність певних етапів, що відображають відповідні компоненти рефлексивності, подані як випадкові або спеціальні здібності: відчуженість – здатність відсторонитися від ситуації (можливість зупинитися, не допустити лише емоційного реагування); позитивна дисоціація – здатність побачити себе зі сторони; гностична компетентність – «багаж» знання, який відповідає проблемній ситуації; артикульованість – здатність швидко актуалізувати найбільш адекватні проблемній ситуації фрагменти знання; лабільність – здатність будувати альтернативні гіпотези (кожне запропоноване рішення приймається як одне з можливих); оригінальність – здатність знаходити нестандартні рішення, діяти нестереотипно; критичність – уміння раціонально прогнотувати ступінь різних варіантів вирішення проблеми; когнітивність – когнітивний компонент превалює у прийнятому рішенні відносно проблемної ситуації.

У дослідженнях рефлексії пріоритетності набуває вивчення її ролі в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії й управління процесом взаємодії. Поділяємо погляди І. Чайки, що особистість формується під впливом тих груп, в які включена людина і тих статусів, які вона на себе приймає; у ній відображаються уявлення людини про середовище, в якому вона функціонує, весь перелік її соціальних ролей. Особистість збагачується, оновлюється завдяки тому «іншому», якого вона опановує в процесі практичної діяльності. Основою або джерелом цього «іншого» виступають близькі людині люди, її партнери, групи, з якими вона себе ідентифікує, нарешті суспільство, в якому живе. Але щоб стати генералізованим «іншим Я» особи, усе це повинно раніше пройти через її самостійний соціальний досвід, наповнитися для неї особистим сенсом, стати її внутрішнім світом [Чайка, 2010, с. 53–54].

Рефлексивна діяльність наскрізно охоплює спектр комунікацій доктора філософії, професійна діяльність якого належить до типу «людина – людина». *Рефлексія докторів філософії є механізмом, який забезпечує саморозвиток і самовдосконалення особистісних і професійно-важливих якостей, які дозволяють налагоджувати конструктивну комунікативну взаємодію з різними суб'єктами, розробляти ефективну стратегію взаємодії з метою продуктивного розв'язання професійних завдань.* Запорукою її успіху є когнітивне пізнання ситуації взаємодії (формування уявлень про себе, партнера, завдань, які постають під час контактів); виявлення умов продуктивного спілкування; послуговування ціннісними здобутками тощо. Рефлексія у процесі взаємодії – це усвідомлення кожним суб'єктом її різних елементів: способів діяльності, виникаючих проблем і шляхів їх подолання, емоційних перетворень, форм взаємодії та ін., що забезпечує прогнозування процесу взаємодії, передбачення його наслідків і своєчасну корекцію.

Зважаючи на це, вважаємо за необхідне, в основу підготовки докторів філософії з професійної освіти до комунікативної взаємодії з метою запуску механізмів рефлексії покласти *рефлексивно-орієнтовану концепцію* М. Марусинець [Марусинець, 2018], а отже, ідею організації взаємопов'язаної рефлексивної діяльності всіх суб'єктів, що забезпечують спрямованість провідних навчальних процесів на розвиток рефлексії в цілому, її якостей і компонентів особистісно-сислової сфери суб'єктів навчальної діяльності [Марусинець, 2016].

Щодо розвитку рефлексії докторів філософії як суб'єктів комунікативної взаємодії доцільно урахувувати погляди Д. Блума стосовно отримання досвіду шляхом застосування рефлексії, зокрема його класифікації рефлексії: *запам'ятовування* (рефлексивне питання: що я зробив?); *розуміння* (рефлексивне питання: що важливого з того, що я зробив? Я задовольнив свої цілі?); *застосування* (рефлексивне питання: коли я робив це раніше? Де я можу використати це знову?); *аналіз* (рефлексивне питання: я бачу які-небудь моделі або

стосунки у тому, що я зробив?); оцінка (рефлексивне питання: наскільки добре я зробив? Що потрібно поліпшити?); перебудова (рефлексивне питання: що я повинен робити далі? Який мій план?) [Bloom, 2010].

Дійсно, розвитку рефлексії сприяють різні завдання алгоритмічного характеру. Відповідно до проблематики нашого дослідження було модифіковано алгоритм виходу в позицію рефлексії, який охоплював чотири рефлексивних шари:

1. *Перший рефлексивний шар:*

а) дослідницька складова (Що я зробив (результат професійної взаємодії)? Як я це зробив (засоби, способи, «технологія» професійної взаємодії)? Навіщо я це зробив, заради чого (мета взаємодії)?;

б) критична складова (Чи те я зробив, чого прагнув (відповідність отриманого результату цілям професійної взаємодії)? Чи так зробив, як бажав (відповідність способів реалізації професійної взаємодії)? Як я ставлюсь до того, заради чого я це зробив?;

в) нормативна складова (Що я робитиму надалі в аналогічних ситуаціях (прогностичний етап професійної взаємодії)? Як я буду це робити (організаційний і виконавський етапи професійної взаємодії)? Заради чого я робитиму те, що планую (мотиваційно-смысловий етап професійної взаємодії)?

2. *Другий рефлексивний шар* (У чому полягає моя робота з рефлексії? Як я це зробив? Чи відбулася зміна уявлень про зроблене? Чому?; Чи відбулася зміна уявлень про способи і засоби професійної діяльності? Чому?; Чи відбулася зміна уявлень про підстави діяльності (заради чого я це зробив)? Чому?).

3. *Третій рефлексивний шар* (Чи достатні ті рефлексивні засоби, які використовувалися для адекватної оцінки: а) зробленого; б) того, як це робилося; в) того, заради чого це робилося; Якщо рефлексивні засоби і дії недостатні, то чому я так уважаю?; Якщо рефлексивні засоби й дії достатні, то чому я так уважаю?).

4. *Четвертий рефлексивний шар* (Як будувалася моя мислєдїяльність з оцінки достатності рефлексивних засобів і дій? Чи достатні й адекватні засоби і способи оцінки достатності рефлексивних засобів і дій? Як я оцінюватиму достатність рефлексивних дій і засобів?).

Аналогічну думку віднаходимо і у М. Марусинець, яка зазначає, щоб набути рефлексивної позиції, майбутньому фахівцеві необхідно навчитися усвідомлювати мету власної діяльності та надати відповіді на запитання: «Що Я роблю?»; «Як Я це зроблю?»; «Як зробити, щоб не нашкодити?»; «Як буде, якщо Я ...?»; «Чому або навіщо Я це роблю?», «Що я можу очікувати від отриманого?..., здобутого ...?». Майбутній фахівець, який намагається таким чином мислити або рефлексувати, завжди усвідомлює мету професійної діяльності, а також визначає ланцюжок послідовних завдань для виконання, що сприяють її досягненню [Марусинець, 2018].

Спираючись на зазначене, вважаємо, що розвиток рефлексії докторів філософії відбувається в умовах створення рефлексивно-інноваційного навчального середовища [Марусинець, 2018, с. 153]; здійснюється завдяки створенню різноманітних комунікативних ситуацій, які б «змусили» їх зіткнутися з тим, що «змушує замислитись»; залученню до аналітико-оціночної, пошуково-практичної діяльності, що сприяє формуванню стійких уявлень про себе, оточуючих, збагачує інтенсивність контактів, підвищує рівень готовності до комунікативної взаємодії. Важливим стає досягнення точності рефлексивних очікувань, децентрованого рівня аналізу ускладнень комунікації, що виникають, виправданість професійних комунікативних дій.

Акцентуємо увагу на деяких ефективних методах розвитку рефлексії: методи групової психотерапії, методи вирішення завдань з проблемним змістом, методика включеного конфлікту, методи, що забезпечують структурування ситуації або проблеми, методи організації спільної діяльності у процесі розв'язання навчального завдання [Резван, 2015]; ведення рефлексивних журналів й електронних портфоліо [Chau, Cheng, 2012]; ігрова діяльність, театралізація, симуляції, історії з власного життя, візуалізації, моделювання, емпатична діяльність, групові рефлексивні дискусії, рефлексивне слухання, перифразовування, незакінчені речення [Марусинець, 2018]; розгляд та обмірковування особистісних рефлексій під час аналізу власних дій у командній роботі, спілкуванні з іншими [Sortland, 2019] (в основі «reflection pyramid» – піраміда рефлексії, так звана призма Брукфілда «Brookfield's lens of reflection», яка полягає в рефлексії стосовно власного досвіду [Brookfield, 2017]).

У процесі рефлексивної діяльності доктори філософії розвивають уміння управляти власними діями, самостійно оцінювати власні можливості, визначати для себе навчальне завдання і план його вирішення, аналізувати отримані результати, осмислювати власну діяльність. Саме рефлексія забезпечує якісно новий рівень професійної взаємодії, усвідомлення себе як суб'єкта професійної взаємодії.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи проведене дослідження, доцільним вбачаємо висновок про те, що успіх професійного становлення доктора філософії обумовлений його здатністю адекватно оцінювати себе й ефективність власної комунікативної взаємодії, тобто рефлексією всіх провідних комунікативних аспектів власної професіоналізації. Рефлексія докторів філософії є механізмом, який забезпечує саморозвиток і самовдосконалення особистісних і професійно-важливих якостей, які дозволяють налагоджувати конструктивну комунікативну взаємодію з різними суб'єктами, розробляти ефективну стратегію взаємодії з метою продуктивного розв'язання професійних завдань. Розвиток рефлексії докторів філософії можливий за умов побудови освітнього процесу з урахуванням рефлексивно-орієнтованої концепції, створення інноваційно-рефлексивного середовища.

Оприявлені наробки будуть нами використані задля обґрунтування системи підготовки докторів філософії до комунікативної взаємодії.

Список використаних джерел

Бугерко, Я. (2022). Рефлексивний характер освітньої діяльності як ціннісний фактор професійного становлення сучасного фахівця. *Psychological Journal*, 8, 2(58), 39–54. doi: 10.31108/1.2022.8.2.4

Волкова, Н. П., Лебідь, О. В. (2020). Формування комунікативної компетентності майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля: Серія Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*, 2(20), 168–180. doi: 10.32342/2522-4115-2020-2-20-19

Герасимова, О. І. Малихін, О. В. (2015). Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. У *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри* (с. 128–150). Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка.

Денищук, І. П. (2023). Професійна рефлексія педагога: умови формування та особливості розвитку. *Імідж сучасного педагога*, 5(206), 32–36. doi: 10.33272/2522-9729-2022-5(206)-32-36

Дідковський, С. В. (2014). Поняття про рефлексію як механізм розвитку когнітивних схем. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VII. Екологічна психологія*, 35, 55–64.

Іллющенко, С. Ю. (2020). Психологічний зміст феномена рефлексії як властивості, процесу, стану. *Вісник Національного університету оборони України*, 4 (57), 32–43. doi: 10.33099/2617-6858-2020-57-4-32-43

Ісаєва, О. С., Хміляр, І. Р., Єрченко, О. В. (2023). Рефлексія як складова професійних цінностей для студентів-медиків. *Інноваційна педагогіка*, 66, 136–138. doi: 10.32782/2663-6085/2023/66.28

Куліда, О. (2017). Професійна рефлексія як складова саморозвитку особистості майбутнього юриста. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*, 5(4), 99–111. doi: 10.32919/uesit.2017.04.09

Марусинець, М. М. (2016). Рефлексивна парадигма в координатах модернізації підготовки психологів. *Наука і освіта*, 10, 82–87. doi: 10.24195/2414-4665-2016-10-16

Марусинець, М. М. (2018). Розвиток рефлексивної позиції майбутнього вчителя початкової школи в умовах освітніх змін. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, 4(1), 152–168.

Пастушенко, Н.Б. (2015). Розвиток рефлексивних умінь у студентів як складової готовності до педагогічної діяльності. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 4, 206–210.

Павелків, Р. (2019). Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти, «Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 8(37), 84–98. doi: 10.32405/2522-9931-8(37)-84-98

Резван, О. О. (2015). Формування професійно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. Харків: «Точка».

Чайка, І. Ю. (2010). Особистісна рефлексія як комунікативний феномен: соціально-філософський аналіз. *Грані*, 4 (72), 52–55.

Brookfield, S. (2017). *Becoming a critically reflective teacher* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey Bass.

Bloom, D. A. (2010). Taxonomy of Reflection: Critical Thinking For Students, Teachers, and Principals. *American Journal of Psychology*, 93, 17–36.

Bulman, C., Schutz, S. (2013). *Reflective practice in nursing*. West Sussex: Wiley Blackwell.

Chau, J., Cheng, G. (2012). Developing Chinese students' reflective second language learning skills in higher education. *The Journal of Language Teaching and Learning*, 2(1), 15–32.

Sortland, B. (Ed.). (2019). *Students in experts in teamwork. Book of reflections*. Trondheim: NTNU.

References

Bloom, D.A. (2010). Taxonomy of reflection: Critical thinking for students, teachers, and principals. *American Journal of Psychology*, vol. 93, pp. 17–36.

Brookfield, S. (2017). *Becoming a critically reflective teacher* (2nd ed.). San Francisco, CA, Jossey Bass, 304 p. (In Ukrainian).

Buherko, Ya. Reflective character of educational activity as a valuable factor in the professional formation of a modern specialist. *Psychological Journal*, 2022, vol. 8, no. 2 (58), pp. 39–54. doi: 10.31108/1.2022.8.2.4 (In Ukrainian).

Bulman, C., Schutz, S. (2013). *Reflective practice in nursing*. West Sussex, Wiley Blackwell. 274 p.

Chaika, I.Yu. *Osobystisna refleksiiia yak komunikatyvnyi fenomen: sotsialno-filosofskyi analiz* [Personal reflection as a communicative phenomenon: socio-philosophical analysis]. *Grani*, 2010, vol. 4, no. 72, pp. 52–55. (In Ukrainian).

Chau, J., Cheng, G. Developing Chinese students' reflective second language learning skills in higher education. *The Journal of Language Teaching and Learning*, 2012, vol. 2, no. 1, pp. 15–32.

Denyshchuk, I. P. Professional reflection of a teacher: conditions of formation and features of development. *Image of the Modern Pedagogy*, 2023, no. 5 (206), pp. 32–36. doi: 10.33272/2522-9729-2022-5(206)-32-36 (In Ukrainian).

Didkovskiy, S. V. *Poniattia pro refleksiiu yak mekhanizm rozvytku kohnityvnykh skhem* [The concept of reflection as a mechanism for the development of cognitive schemes]. *Aktualni problemi psykholohii* [Current Issues of Psychology], 2014, vol. VII, no. 35, pp. 55–64. (In Ukrainian).

Herasymova, O. I., Malykhin, O. V. *Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti studentiv v osvithomu protsesi vyshchoi shkoly* [Formation of students' reflective competence in the educational process of higher school]. *Kompetentnisno oriientovana osvita: yakisni vymiry* [Competency-based education: qualitative dimensions], 2015, pp. 128–150. (In Ukrainian).

Illiuschenko, S. Yu. The psychological content of the phenomenon of reflection as a property, process, state. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 2020, no. 4 (57), pp. 32–43. doi: 10.33099/2617-6858-2020-57-4-32-43 (In Ukrainian).

Isaieva, O. S., Khmiliar, I. R., Yerchenko, O. V. Reflection as a component of professional values for medical students. *Innovative Pedagogy*, 2023, issue 66, pp. 136–138. doi: 10.32782/2663-6085/2023/66.28 (In Ukrainian).

Kulida, O. Professional reflection as constituent of personality self-development of future lawyer. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*, 2017, vol. 5, no. 4, pp. 99–111. doi: 10.32919/uesit.2017.04.09 (In Ukrainian).

Marusinets, M. M. Reflexive approaches in modernisation of future psychologists' training. *Science and Education*, 2016, no. 10, pp. 82–87. doi: 10.24195/2414-4665-2016-10-16 (In Ukrainian).

Marusinets, M. M. Development of the reflexive position of the future teacher of the elementary school in the conditions of educational changes. *Professional Education: Methodology, Theory and Technology*, 2018, vol. 4, no. 1, pp. 152–168. (In Ukrainian).

Pastushenko, N. B. *Rozvytok refleksyvnnykh umin u studentiv yak sklsdovoi hotobnosti do pedahohichnoi diialnosti* [Development of students' reflective skills as a component of readiness for pedagogical activity]. *Naukovi zapysky NDU imeni M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky* [Research Notes of the M. Gogol State University. Psychological and Pedagogical Sciences], 2015, issue 4, pp. 206–210. (In Ukrainian).

Pavelkiv, R. *Refleksiia yak mekhanizm formuvannia indyvidualnoi svidomosti ta diialnosti osobystosti* [Reflection as a mechanism for the formation of individual consciousness and activity of a personality]. *Bulletin of Postgraduate Education. Series "Social and Behavioral Sciences"*, 2019, issue 8 (37), pp. 84–98. doi: 10.32405/2522-9931893. (In Ukrainian).

Rezvan, O. O. (2015). *Formuvannia profesiino-refleksyvnoi pozytsii maibutnikh fakhivtsiv avtomobilno-dorozhnoi haluzi* [Formation of a professionally reflective position of future specialists in the road industry]. Kharkiv, Tochka Publ., 400 p. (In Ukrainian).

Sortland, B. (Ed.). (2019). *Students in experts in teamwork. Book of reflections*. Trondheim, NTNU Publ., 30 p.

Volkova, N. P., Lebid, O. V. Formation of communicative competence of future doctors of philosophy in the conditions of postgraduate studies. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and Psychology*, 2020, no. 2 (20), pp. 168–180. doi: 10.32342/2522-4115-2020-2-20-19 (In Ukrainian).

DEVELOPMENT OF REFLECTION IN DOCTORS OF PHILOSOPHY AS SUBJECTS OF COMMUNICATIVE INTERACTION

Lavnikov Oleh, Doctor of Philosophy (PhD), Postdoctoral Researcher of the Department of Psychology and Pedagogy, Alfred Nobel University, Dnipro.

e-mail: oleglavnikov@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-6752-5851

DOI: 10.32342/3041-2196-2024-2-28-8

Keywords: reflection, doctor of philosophy, communication, interaction, reflection-oriented concept, innovative-reflective environment.

This article deals with the issue of developing reflection in doctors of philosophy as subjects of communicative interaction.

The purpose of the article is to explore the essence, types of reflection, and approaches to its development in doctors of philosophy as subjects of communicative interaction. The research employs methods of categorical and semantic analysis, classification, and systematisation of scientific ideas regarding reflection and reflective processes, as well as the design of strategies, methods, and technologies for developing reflection in doctors of philosophy.

The article substantiates the content of the concept of "reflection", focusing on its types and noting the importance and uniqueness of the role of this phenomenon in the structure of a personality.

It is argued that each reflective act can be represented as a sequence of certain stages that reflect the corresponding components of reflectivity, presented as incidental or special abilities: detachment as the ability to distance oneself from the situation (the ability to stop, not to allow only emotional reactions); positive dissociation as the ability to see oneself from the outside; gnostic competence as a set of knowledge that corresponds to a problem situation; articulateness as the ability to quickly actualize the fragments of knowledge most adequate to the problem situation; lability as the ability to build alternative hypotheses (when each proposed solution is accepted as one of the possible ones); originality as the ability to find non-standard solutions, and to act in a non-stereotypical way; criticality as the ability to rationally predict the degree of various options for solving the problem; and cognitivism as the cognitive component that prevails in the adopted solution in relation to the problem situation.

In the presented research findings, the author understands reflection of doctors of philosophy as a mechanism that ensures self-development and self-improvement of personal and professionally important qualities that allow establishing constructive communicative interaction with various subjects, developing an effective interaction strategy to productively solve professional tasks.

The priority of its role in various situations of interpersonal interaction and management of the interaction process is noted. It is shown that reflection in the process of interaction is each subject's

awareness of various elements: methods of activity, emerging problems and ways to overcome them, emotional transformations, forms of interaction, etc., which ensures the forecasting of the interaction process, predicting its consequences, and timely correction. In the process of reflective activity, doctors of philosophy develop the ability to manage their own actions, independently evaluate their own abilities, set learning tasks and plans for their solution, analyse the findings obtained, and reflect on their own activities. It is reflection that ensures a qualitatively new level of professional interaction, the awareness of oneself as a subject of professional interaction.

It is stated that the development of reflection in doctors of philosophy is possible under the condition of organizing an educational process taking into account the reflective-oriented concept, and creating an innovative-reflective environment.

Approaches to the technological provision of the development of reflection in doctors of philosophy in the process of solving educational situations are revealed, which covers a step-by-step method with clearly defined stages.

The expediency of applying educational technologies that stimulate the development of reflection in doctors of philosophy is substantiated.

It has been concluded *that the success of the professional development of doctor of philosophy is determined by their ability to adequately assess themselves and the effectiveness of their communicative interaction, i.e., to reflect on all key communicative aspects of their professionalisation. This reflection should be purposefully developed within an innovative-reflective environment.*

Одержано 05.02.2024.